

TERITORIUL ȘI PERIOADA DE FORMARE A LIMBII ROMÂNE. ORIGINEA DIALECTELOR ROMÂNEȘTI*

NICOLAE SARAMANDU

1. TERITORIUL DE FORMARE A LIMBII ROMÂNE. CONTINUITATEA POPULAȚIEI ROMANIZATE ÎN NORDUL ȘI ÎN SUDUL DUNĂRII

1.1. Sursele istorice ne dau o imagine cuprinzătoare asupra romanității orientale din secolele IV–XV. Ele atestă *prezența continuă* – în timp și în spațiu – a populației romanizate în nordul și în sudul Dunării, în ținuturile stăpânite odinioară de romani, „din Dacia până în Pind”, în exprimarea lui Laonic Chalcocondyl (secolul al XV-lea; FHDR IV: 453).

Formulări asemănătoare, care pun în evidență răspândirea limbii latine și a populației romanizate în ținuturile unde îi întâlnim astăzi pe români, apar la lingviștii români: „Așadar, în momentul în care cucerirea Daciei, la anul 107 d. Hr., desăvârșește această operă de romanizare a provinciilor dunărene [...], latina era vorbită de la Adriatică la Marea Neagră și din Carpați până în Pind” (Densusianu 1901: 18); „Dacă limba română există astăzi cu principalele ei dialecte (dacoromân, istroromân și macedoromân), aceasta se explică prin faptul că latina a fost vorbită din Carpați până la granițele Greciei” (ibidem); românii stăpâneau munții „din Pind și până în Carpații nordici” (Pușcariu 1940: 321); străinii „au numit pe români *vlahi* oriunde se găseau ei, în Pind, la Dunăre sau în Carpații nordici” (idem: 244); „în epoca de după părăsirea Daciei sub Aurelian, limba latină a răsunat din Carpați până în Pind și de la ținuturile Adriaticei până la Marea Egee” (Capidan 1942: 143).

Este vorba de un teritoriu vast, intrat treptat sub stăpânire romană într-un interval de aproape trei secole, începând cu Macedonia, prima provincie cucerită (168 î. Hr., devenită provincie romană la 148 î. Hr.), și sfârșind cu Dacia (101–106 d. Hr.). „Până la proba contrară, *trebuie să considerăm deci pe români ca urmașii romanilor pe locurile unde se găseau odinioară și unde îi găsim și astăzi* – cu revărsări dincolo de limitele de pe vremea Imperiului Roman – după un hiat în istorie de câteva secole [subl. n.]” (Pușcariu 1940: 324; cf. și Sala 1998: 22, 29–30).

* Capitolul din tratatul de *Istoria limbii române*, vol. I (în curs de publicare). Câteva informații suplimentare le-am preluat din capitolul, redactat de noi, *Romanitatea orientală (secolele IV–XV)*, pe baza surselor istorice, din același tratat.

Punctul de vedere exprimat în 1940 fusese formulat de Sextil Pușcariu încă din 1926, în capitolul *Originea poporului român* din *Studii istroromâne*, II. Considerându-i pe românii apuseni – strămoșii istroromânilor – continuatorii populației locale romanizate, Sextil Pușcariu se referă, în continuare, la toți românii: „De aceea mi se pare că ceea ce am admis pentru patria primitivă a Românilor Apuseni se poate admite pentru patria întregului popor român: *continuitate în toate regiunile odinioară romane*, în care, după un hiata de câteva veacuri, reapar românii în istorie” (Pușcariu 1926: 352–353). Sextil Pușcariu îl citează, în acest sens, pe Seneca: „Ubicumque vicit Romanus, habitat” (Pușcariu 1940: 326), menționat la noi, pentru prima oară, de D. Cantemir („unde au biruit Romanul, acolo au și trăit”, *Hronicul*), apoi și de Al. Philippide (Philippide 1925: 666).

Romanitatea orientală, apărută în teritoriile stăpânite de romani în nordul Dunării și în sudul Dunării, era unitară sub raport lingvistic și se afla în continuitate teritorială sub raport geografic.

1.2. În perioada care a urmat retragerii aureliene, „societatea nord-dunăreană s-a dezvoltat în relații directe pe plan economic, etnografic, politic și spiritual cu provinciile latinofone din dreapta marelui fluviu. Istoria ei nu poate fi, deci, izolată de acest mare complex” (FHDR II: V, *Introducere*). Contactele dintre romanicii din nordul Dunării și cei din sudul Dunării, rămași în imperiu, nu au încetat. Ele au fost favorizate de inițiativele de recucerire a Daciei din secolele al IV-lea – al VI-lea, datorate îndeosebi împăraților Constantin cel Mare (306–337) și Iustinian (527–565). Prin edictul de la Milano din anul 313 Constantin cel Mare recunoștea creștinismul, care s-a generalizat ulterior în Dacia „ca rezultat al misionarismului inițiat și susținut de comunitățile și episcopatele din sudul Dunării” (IR II: 611). În timpul împăratului Iustinian, populația creștină din nordul Dunării intra, în anul 535, sub jurisdicția episcopiei Iustiniana Prima (azi Caričin Grad, lângă Niș), fondată de Iustinian. Aici a fost înființată de împărat și o arhiepiscopie. Rezultă că „și pe plan spiritual s-au strâns relațiile cu Imperiul romano-bizantin” (IR II: 616).

Autorii latini din secolele IV și V, Hyeronimus (345–420) și Salvianus (390–484), atestă prezența populației romanizate sub stăpânirea barbară în nordul Dunării după retragerea din Dacia a armatei și a administrației romane în sudul Dunării în anii 271–276. Viața romană nu a încetat în provinciile părăsite de stăpânitorii romani. „Plebea romană avea o singură dorință: să i se permită să-și ducă viața împreună cu barbarii. Iar dacă romanii înșiși preferă să fie la ei [la goți] decât la noi, ne mai mirăm că nu-i învingem pe goți? Așadar, frații noștri nu numai că nu vor să dezerteze de la ei, ci chiar vor să fugă la ei, părăsindu-ne pe noi” (Salvianus, *De gub. Dei*, IV, 8; apud Drăganu 1933: 28–29). Avem aici o primă atestare a „migrării” romanilor din imperiu în afara granițelor imperiului, implicând deplasări și contacte permanente și timpurii între populația din sudul Dunării cu cea din nordul Dunării.

Asemenea constatări din epocă îndreptătesc comentariul istoricului austriac Julius Jung: „Vedem, astfel, că romanii au dus-o destul de bine sub stăpânirea străină. Cei din pătura de jos a populației și-au păstrat, cel puțin, situația pe care o avuseseră mai înainte, fie în calitate de coloni, fie ca servi ai noilor stăpâni. O exterminare a populației nu a avut loc niciodată în ținuturile romane cucerite de germanici. Diferitele triburi nu erau atât de numeroase încât cuceritorii să-și permită să se lipsească de forța de muncă deja existentă. [...] Așadar, în această perioadă romanii din Dacia Traiană s-au păstrat ca supuși ai germanicilor”; în provinciile părăsite de romani, viața romană „a continuat, chiar dacă în alte condiții, uneori chiar *mai bune decât înainte*” (Jung 1877: 182–183). În același sens s-au pronunțat istoricii români: „Provincialul se simțea mai bine în formele barbare, care erau simple, drepte și chiar prietenoase, decât în îmbătrânitul și dedalicul organism al imperiului, aflat în decădere” (Iorga 1905: 65). În Dacia a rămas „un mare număr dintre vechii locuitori, care trăiau în bună înțelegere cu goții și nu aveau niciun interes să abandoneze provincia. [...] Nu ar fi primul caz, nici singurul, al unei înțelegeri tacite între provincialii romani, ruinați de cheltuielile militare ale imperiului, și cuceritorii barbari, bucuroși să exploateze în profitul lor costurile scăzute ale muncii indigenilor” (Brătianu 1937: 39–40). O situație similară se întâlnește și în alte provincii romane intrate sub stăpânire barbară: Noricum, Bretania, Alsacia etc. (cf. Brătianu 1937: 40–42; pentru analogii cu alte provincii ale Imperiului Roman privind evacuarea teritoriilor cucerite, vezi Brătianu 1937: 40–46).

Dintre cele dintâi informații, prețioase sunt cele referitoare la creștinarea populațiilor de la Dunărea de Jos în secolul al IV-lea. Ele sunt cuprinse în *Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae* [Scrisoare despre credința, viața și moartea lui Ulfila], text datând din perioada 381–397 și datorat lui Auxentius, probabil got romanizat – episcop de Durostor (Siliștriu) între anii 379–382 –, care trăise o vreme în stânga Dunării, ca ucenic al episcopului Ulfila. Elogiindu-l pe Ulfila, episcop al goților, Auxentius spune: „Strălucind în glorie aproape 40 de ani în episcopat, a propovăduit, prin harul apostolic, fără întrerupere, în limba greacă, latină și gotică, în una și singura biserică a lui Hristos” (FHDR II: 111). Faptul că Ulfila predica în latină reprezintă o mărturie a prezenței populației de limbă latină în nordul Dunării în secolul al IV-lea.

În anul 448, Priscus din Panion, istoric și diplomat bizantin, face parte din misiunea imperială trimisă din Bizanț de împăratul Theodosius al II-lea (408–450) la curtea lui Attila (434–453) pentru a încheia pace cu acesta. În *Istoria goților* (operă scrisă în grecește), Priscus descrie călătoria, oferind informații despre locuitorii din Moesia Superior și Panonia de sud (zona Banat – sudul Crișanei), și relatează despre *limba ausonilor*: „Sciții fiind un amestec de triburi, pe lângă limba lor barbară, caută să vorbească sau limba hunilor, sau limba goților sau chiar *limba ausonilor* [subl. n.] aceia dintre ei care au relații cu romanii” (FHDR II: 265). Se știe că „limba ausonilor” (gr. *Αἰσονίων φωνή*) era denumirea dată de greci limbii populațiilor din Italia, denumire care apare din Antichitate chiar la autori latini (de exemplu, la Ovidiu) (cf. Piccillo 1996–1997: 105). *Limba ausonilor* este, în textul lui Priscus, limba latină, limba oficială – la acea dată – a Imperiului Roman de

Răsărit, care se folosea la curtea lui Attila în relațiile și contactele diplomatice, în cazul de față cu bizantinii.

Cu ocazia reprezentăției ce a urmat ospățului oferit de Attila solilor bizantini, un anume Zecon, „amestecând limba ausonilor cu a hunilor și goșilor [...], i-a umplut pe toți de veselie, făcându-i să izbucnească într-un răs ce nu mai contenea” (FHDR II: 277). În timpul reprezentăției, lângă Priscus stătea un barbar „care înțelegea limba ausonilor” (FHDR II: 279).

Într-un alt pasaj, Priscus spune că Attila avea relații atât cu romanii din Occident (gr. *ἐσπέριοι Ῥωμαίοι*), numiți și italieni (*Ἰταλιώτοι*) cât și cu romanii din Orient (gr. *ἐσίοι Ῥωμαίοι*). Grecii au făcut această distincție începând cu secolul al III-lea, când – după *Constitutio Antoniniana* a împăratului Caracalla, din anul 212 – *Romanus* a căpătat înțelesul de ‘cetățean al Imperiului Roman’. Textul lui Priscus confirmă această realitate istorică pentru mijlocul secolului al V-lea, când întâlnește *romanici răsăriteni* în nordul Dunării (cf. Piccillo 1996–1997: 106). (Pentru atestări ale romanității nord-dunărene după secolul al V-lea, cf. Saramandu 2004: 12 ș.u.).

Amintim și faptul că, în timpul călătoriei spre curtea lui Attila, solii bizantini erau aprovizionați de către localnici, care le ofereau o băutură numită *medos* (gr. *μέδος*). Termenul atestat la Priscus cunoaște o largă răspândire, întâlnindu-se în limbile germanice (cf. engl. *mead* ‘hidromel, miel’, germ. *Met* ‘hidromel, miel’ < v. germ. **medus* < ie. **medhu-*), slave (cf. rus. *měd*, bg. *med*, ‘miere’), în greacă (gr. *μέθη* ‘beție, îmbătăre, cherchereală’), în albaneză (alb. *metë* ‘înghițitură, dușcă, băutură’). Recunoaștem în *medos* din textul lui Priscus cuvântul care, atestat în latina dunăreană vorbită de localnici, a devenit în română, prin evoluție fonetică normală, *mied* (*é* > *ě*). La bază aflându-se radicalul ie. **medhu-*, ar putea fi vorba de un termen autohton sau, eventual, un împrumut germanic, cuvântul românesc identificându-se, ca sens, cu cel întâlnit în limbile germanice. (Pentru originea termenului și răspândirea lui în limbile europene, vezi Burlă 1883–1884).

Tot de la mijlocul secolului al V-lea datează *Istoria contemporană* (scrisă în grecește) a lui Zosimos, unde se folosește, pentru ultima oară, denumirea de *carpodaci* pentru autohtonii din nordul Dunării (în legătură cu evenimente petrecute la anul 381): împăratul Theodosius I (379–395) „respins pe sciri și pe *carpodaci*, amestecați cu hunii și, învingându-i în luptă, îi sili să treacă Istrul și să se întoarcă în locurile lor” [subl. n.] (FHDR II: 313). Rezultă din text că locurile de baștină ale carpodacilor erau, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, în nordul Dunării, ceea ce este o dovadă a continuității (cf. FHDR II: XI, *Introducere* și IR II: 700). Ulterior, termenul *daci* apare în textele bizantine ca denumire arhaizantă pentru locuitorii vechii Dacii și, de asemenea, pentru români (cf. FHDR III: 553, indice, s. v. *daci*). Pentru Evul Mediu, denumiri bizantine arhaizate sunt și *geți*, *misieni*, *traci*, *sciți*.

Mențiuni despre limba tracă vorbită în sudul Dunării apar în textele bizantine până în secolul al VI-lea, după care ele încetează (cf. Černjak 1992: 100). În Tracia

propriu-zisă tracii s-au romanizat „probabil datorită faptului că serviciul militar aproape că devenise ocupația principală permanentă a populației rurale, jefuită la nesfârșit de incursiunile barbarilor” (Černjak 1992: 101). Se poate, astfel, considera că secolul al VI-lea reprezintă limita superioară până când s-a vorbit limba autohtonilor traco-daci în nordul și în sudul Dunării. În secolele V–VI se încheie „deznaționalizarea populației traco-dace, prin răspândirea limbii latine și adoptarea modului de viață roman provincial” (Arvinte 1966: 31).

1.3. În ceea ce privește extensiunea spațiului romanizat în sudul Dunării, „linia Jireček”, stabilită de către istorici și lingviști pe baza inscripțiilor, nu trebuie considerată un obstacol. Ea delimitează două zone de influență culturală – latină la nord, greacă la sud –, fără să reprezinte limita meridională a teritoriului romanizat. După ce prezintă inscripțiile latine din provinciile Ahaia și Macedonia (care cuprindea și Tesalia și teritoriul actual al Albaniei), în total 964 de inscripții, H. Mihăescu afirmă: „Această cifră ridicată arată că *influența latină a fost foarte puternică și că ea se întindea cu mult mai la sud de «linia Jireček»*” [subl. n.] (Mihăescu 1978: 86). Criteriul inscripțiilor nu are valoare absolută și, așa cum s-a observat de către istorici și lingviști, trebuie tratat cu prudență: „A trage din inscripții concluzii valabile este hazardat” (Niculescu 1999: 16; cf., în același sens, Fischer 1985: 7, 18; Mihăescu 1993: 15). Așadar, „linia Jireček” trebuie considerată nu „ca o frontieră lingvistică, nici ca o frontieră etnică, ci ca o simplă linie de separare între două culturi, cea greacă și cea romană, care arată până unde se întindeau influențele lor” (Mihăescu 1978: 74). „Linia Jireček” a fost considerată de Th. Capidan un „criteriu greșit”: „Într-adevăr, judecând după acest criteriu greșit, strămoșii aromânilor n-ar fi putut trece dincoace de linia trasată de Const. Jireček, căci pe dată ar fi fost înghițiți de greci. Și totuși, dacă ne referim la spusele cronicarului grec din sec. XI Kekaumenos, aflăm că celnicii aromânilor petreceau vara cu turmele pe înălțimile munților din Bulgaria, iar iarna veneau la iernatec în Tesalia. Acest obicei pe care aromânii îl practică și azi, desigur că l-au practicat cu un mileniu înainte de spusele cronicarilor, înainte chiar de a fi fost românizați” (Capidan 1932: 25).

Constatări de felul celor de mai sus confirmă afirmația făcută de G. I. Brătianu încă în 1937: „Cercetări noi asupra romanizării Peninsulei Balcanice par să fi probat acum că această linie de separare [«linia Jireček»] este cam artificială, că Macedonia și o mare parte din regiunile meridionale ale peninsulei erau latinizate sau cel puțin bilingve, latina fiind vorbită și scrisă nu mai puțin decât greaca” (Brătianu 1937: 47–48). În același sens se pronunțaseră anterior Th. Capidan și N. Iorga (într-o recenzie la o lucrare a lui Th. Capidan): „Dl. Capidan are dreptate să limiteze la litoral elementul grec. Eu însumi am atacat delimitarea etnică pe baza inscripțiilor” (N. Iorga, în „Revue historique”, V, 1928, p. 168; apud Capidan 1932: 26). Acest punct de vedere apare, recent, și la autori străini: „dogmatismul cu care Jireček a insistat pe demarcația rigidă între vorbitorii de limbă latină și vorbitorii de limbă greacă în Imperiul Roman a condus la multă confuzie” (Winnifrieth 1987: 46). În două

contribuții, A. B. Černjak (1990, 1992) a arătat, pe baza surselor bizantine, că în Tracia (unde athonii au fost asimilați până în secolul al V-lea) populația „era de limbă romanică sau de limbă greacă, fiind, probabil, în mare parte, bilingvă” (Černjak 1992: 104).

1.4. În Macedonia un rol important l-a avut, în procesul de romanizare, *Via Egnatia*, care trecea prin capitalele celor patru regiuni ale provinciei – Amphipolis, Thessalonice, Pella și Pelagonia (Heraclea-Lyncestis) –, fiind principala arteră de circulație care lega Roma de orientul Imperiului. „Localitățile cu inscripții latine se succedau de-a lungul acestei căi [Via Egnatia] și gravitau în jurul ei, atestând rolul deosebit de important pe care l-a jucat în procesul romanizării Macedoniei, care a devansat procesul de romanizare a altor provincii sud-est europene ale Imperiului Roman” (Mihăescu 1978: 78). Citând surse autorizate, Al. Rosetti remarca faptul că „populația romanizată s-a menținut în timpul dominației bizantine de-a lungul drumului de mare penetrație în Peninsula Balcanică, Via Egnatia” (Rosetti 1986: 323). Pe *Via Egnatia* – numită de aromâni, până astăzi, *Calea Mare* – intră în istorie, la anul 976, *vlahii călători* (menționați de Kedrenos, cf. FHDR III: 145), care, așa cum rezultă din interpretările recente, asigurau paza acestei importante artere de circulație. *Via Egnatia*, în Macedonia, și trecătorile montane din Pind – dintre care cel mai important este pasul *Giug* ‘jug’ (grec. *Zygos*), de lângă localitatea aromânească Aminciu, la cumpăna apelor între Epir, Tesalia și Macedonia – formau o rețea de căi de comunicație totdeauna bine păzite de garnizoanele militare, implicând o prezență romană permanentă în zonă. Nu este, deci, o întâmplare că, precum s-a remarcat, aici se concentrează așezările aromânești din Epir, Tesalia și Macedonia, ținuturi locuite masiv de vlahi în secolul al X-lea, precum reiese din amplele relatări ale lui Kekaumenos (cf. FHDR III: 41). Toponimului *Calea Mare* denumind *Via Egnatia* în aromână, îi corespunde *udhë e madhe* în albaneză, unde există și *udhëpukë* (în care *pukë* provine din lat. *publica* din *via publica*), ceea ce ar pleda în favoarea considerării formei aromânești ca „une création de longue date” (Vătășescu 2006: 387).

Comparând gruparea localităților antice cu inscripții latine din jurul *Viei Egnatia* de pe harta întocmită de H. Mihăescu (1978: 80), cu actualele așezări aromânești din zonă, C. Poghirc (1989: 25–26) constată o coincidență frapantă. În același sens, T. J. Winniffrith (1987: 100, 111) a relevat faptul că evenimente din Evul Mediu cu referire la vlahi au avut ca teatru de operațiuni *Via Egnatia* sau se leagă de această importantă arteră de circulație. La stabilirea turcilor în Balcani (secolul al XIV-lea), vlahii „trăiau în aceleași locuri și în același mod ca înainte cu 400 de ani. Nu este deci prea riscant să considerăm că vlahii, în absența unei probe contrare, puteau să trăiască în același mod și în aceleași locuri ca înainte cu 1400 de ani” (Winniffrith 1987: 122). Este un raționament similar celui care argumentează continuitatea romană la nordul Dunării: „Constatăm deci că, la o mie de ani după părăsirea Daciei, în aceleași ținuturi, trăiește o populație compactă, vorbitoare a unei limbi romanice. Până la producerea unei probe contrare, pe care adversarii teoriei continuității nu o

pot oferi, o concluzie logică, de bun simț, se impune: romanitatea n-a dispărut în primul mileniu în Dacia” (Sala 1998: 22).

Cele arătate mai sus ne ajută să înțelegem de ce istoricii (N. Iorga etc.) și, dintre lingviști, reprezentanții Școlii clujene (S. Pușcariu, Th. Capidan, N. Drăganu) nu au ținut seamă, în fixarea teritoriului de formare a limbii române, de „linia Jireček”, pe care S. Pușcariu, de exemplu, nu o pomeniște în lucrările sale. Ea nu este amintită nici de Marius Sala în lucrarea de sinteză *De la latină la română* (1998) și nici în recentul tratat de *Istoria românilor* (2001).

1.5. O mărturie importantă privind folosirea limbii latine în imperiu, chiar în zona de influență culturală greacă, datează din secolul al VI-lea și provine de la un înalt funcționar bizantin, Ioannes Lydos (490–565), autor al lucrării *Despre magistraturile statului roman* (scrisă în grecește). Aflăm din această operă că locuitorii din Peninsula Balcanică (de fapt dioceza Tracia) foloseau latina ca limbă de comunicare: „Din vechime s-a stabilit ca tot ce se referă nu numai la eparhii, ci și la magistrați să fie exprimat în *limba italienilor*. [...] În ceea ce privește Europa [= Peninsula Balcanică], afacerile comerciale au păstrat neîntrerupt, ca o necesitate, vechea rânduială, pentru că locuitorii, deși cei mai mulți sunt eleni, vorbesc *limba italienilor*, îndeosebi cei din administrație” [subl. n.] (Ioannis Lydi, *De magistratibus*, III, 68; apud Černjak 1990: 139, unde se dă textul în greacă). Importantă e echivalarea latinei folosite în imperiu cu „limba italienilor”, vorbită în Italia. Reținem și mențiunea pe care o face Ioannes Lydos în legătură cu „cei care au îmbătrânit sub arme”, pe care bizantinii îi numesc *veterani* (βετεράνοι), termen de origine latină, preluat de la populația romanizată, prin care era denumită această categorie de militari.

Așadar, în paralel cu abandonarea limbii materne de către autohtonii traco-daci, proces încheiat în secolul al VI-lea (vezi *supra*, p. 4), continuă atestările privind limba latină vorbită în nordul și sudul Dunării, pe un teritoriu vast, limbă asimilată celei vorbite în Italia, numită *limba ausonilor* (Priscus din Panion, secolul al V-lea) sau *limba italienilor* (Ioannes Lydos, secolul al VI-lea).

Informațiile care apar la Ioannes Lydos cu privire la limba latină utilizată în Tracia sunt confirmate, pentru aproximativ aceeași perioadă (a doua jumătate a secolului al VI-lea), de prima atestare a limbii vorbite în teritoriile romanizate. Este vorba de cuvintele *torna, torna* (τόρνα, τόρνα), care apar la Theophylactus Simocatta, în *Istoria* (operă scrisă de cronicarul bizantin în grecește, pe la anul 630). Autorul textului precizează că aceste cuvinte au fost rostite „în limba locului, în limba țării” (ἐπιχώριος γλώσσα) de către oștenii din armata bizantină, în timpul unei expediții din anul 587, condusă de generalul Comentiolus, în munții Haemus (Tracia) împotriva avarilor. Comentiolus își recrutase armata la fața locului, la Anchialos (Tracia), oștenii fiind, așadar, localnici. La aproape două secole după Theophylactus aceeași întâmplare este relatată de un alt istoric bizantin, Theophanes Confessor (în *Chronographia*, scrisă în grecește, pe la 810–814), care

adaugă termenul *fratre*: *τόρνα, τόρνα, φράτρε*, cuvintele în discuție fiind rostite „în limba părintească” (*πάτριος φωνή*). Textele celor doi cronicari bizantini, Theophylactus și Theophanes, în care apar cuvintele *torna, torna, fratre*, rostite în limba locului, în limba părintească, dovedesc faptul că „pe teritoriile fostelor provincii, latina devenise limba maternă a locuitorilor” (Fischer 1985: 22; pentru istoricul discuțiilor privind cuvintele *torna, torna, fratre* și interpretarea lor, cf. Saramandu 2001, cu bibliografia la zi).

1.6. După retragerea din Dacia, în principal a armatei și a administrației romane în sudul Dunării (secolul al III-lea), nu mai sunt consemnate în izvoarele istorice deplasări semnificative ale populației romanizate, în măsură să explice prezența masivă a românilor în nordul Dunării și romanitatea bine atestată din ținuturile sud-dunărene. Insuficiența semnalărilor în acest sens a fost recunoscută de istorici și lingviști (Brătianu 1937: 124; Pușcariu 1940: 255; Dragomir 1959: 165).

Este evident că au existat mișcări de populație, îndeosebi ale migratorilor, ca și unele deportări, colonizări, deplasări metanastasice (ale păstorilor), inclusiv ale populației romanizate, în ținuturile stăpânite odinioară de romani.

În *Miracula Sancti Demetrii* (secolul al VII-lea) avem prima și, de altfel, singura atestare a deportării, de către slavi și avari, în teritoriul dintre Dunăre și Sava, a unei populații aduse din sud, între care vor fi fost și romanici, dar care a revenit după câteva decenii (la anul 680) în Macedonia, ținutul de unde pleaseră (cf. *Români* 1997: 102). După bătălia de la Leunion (Tracia), din anul 1091, împăratul Alexios I Comnenul a colonizat în ținutul Megleniei (Macedonia) o parte dintre pecenegii făcuți prizonieri, împreună cu familiile lor. La scurtă vreme, într-un decret din anul 1094 al aceluiași împărat, sunt amintiți *vlahii* din Meglenia, de unde rezultă că pecenegii colonizați erau amestecați cu români din ținuturile dunărene (cf. FHDR III: 229, Năsturel 1989: 55). Din secolul al XI-lea avem și „mărturia” lui Kekaumenos, istoricul bizantin care, în mod greșit, considera că vlahii s-au stabilit în ținuturile grecești după înfrângerea lui Decebal de către Traian (cf. FHDR III: 41). În *Anonymi Descriptio Europa orientalis* (anul 1308) se vorbește despre *vlahii* foarte numeroși din ținutul situat între Ahaia, Macedonia și Salonic (zonă care poate fi identificată cu Tesalia), pe care geograful anonim îi consideră, în mod eronat, urmașii „păstorilor romani” din Panonia, izgoniți de aici de hunii lui Attila (secolul al V-lea) (cf. Pușcariu 1927: 1389, Drăganu 1933: 19, Năsturel 1989: 56).

Acestea sunt singurele atestări istorice privind deplasările (deportările, colonizările) mai importante ale unor grupuri, implicând și populația romanizată, din sud în nord (secolul al VII-lea) sau din nord în sud (secolele al V-lea, al XI-lea). Dintre ele poate fi luată în considerație numai cea referitoare la colonizarea în Meglen de către împăratul bizantin Alexios I Comnenul a strămoșilor meglenoromânilor (sfârșitul secolului al XI-lea).

2. PERIOADA DE FORMARE A LIMBII ROMÂNE

2.1. Dacii sunt atestați pentru ultima oară în nordul Dunării, sub numele de *carpodaci*, la mijlocul secolului al V-lea (cf. FHDR II: 313 și *supra*, p. 4), iar mențiuni despre tracă (sudul Dunării) apar până în secolul al VI-lea (cf. *supra*, p. 5). Procesul de romanizare a autohtonilor traco-daci se încheiase în secolul al VI-lea, când e atestată, pentru prima dată, limba vorbită de romanicii răsăriteni (*torna, torna*, la anul 587; *supra*, p. 8). În secolul al X-lea apare în istoriografia bizantină un nume nou, *romani* (‘Ρωμανοι) – deosebiți de *romei* (‘Ρωμαίοι) –, prin care e desemnată populația romanizată de pe coasta Dalmației, adusă din Roma de stăpânitorii romani, a căror împărăție „se întindea până la fluviul Dunărea” (cf. FHDR II: 663). Este limpede că sub acești *romani* trebuie să-i cuprindem atât pe „romanicii apuseni”, despre care vorbise, în secolul al V-lea, Priscus din Panion, cât și pe „romanicii răsăriteni”, întâlniți de același Priscus în ținuturile dunărene (cf. Piccillo 1996–1997: 106). Pentru romanicii răsăriteni, cu referire la secolul al X-lea, apare la autorii bizantini (Kedrenos, Kekaumenos, care au scris în secolul al XI-lea) și numele de *vlahi*, preluat de greci de la slavii ajunși în sudul Dunării, pe teritoriul Imperiului Bizantin. Aceste denumiri – *romani* (> *români*) și *vlahi*, pentru secolul al X-lea – atestă o nouă realitate etnică, poporul român, vorbind o limbă de origine latină.

2.2. Așadar, din izvoarele istorice rezultă că procesul de romanizare a autohtonilor traco-daci se încheie în secolul al V-lea și că, în perioada următoare, până în secolul al IX-lea, se trece de la latină la română, așa cum în ținuturile romanizate din vestul Europei se trece, în aceeași perioadă, de la latină la limbile romanice apusene: „la fel ca în cazul celorlalte limbi romanice, limba română a «apărut» ca un idiom diferențiat de latina din care provenea în cursul secolelor V–VIII” (IR III: 121; cf. și IR III: 634, Rosetti 1986: 322–323, Sala 1998: 32, Niculescu 1999: 83). *În perioada cuprinsă între secolele VI–IX romanitatea orientală devine romanitate românească.* Așa cum se arată în recentul tratat de *Istoria românilor*, „în cursul celei de-a doua jumătăți a mileniului I s-a încheiat procesul de etnogeneză atât a românilor nord-dunăreni, cât și a celor din sudul Dunării” (IR III: 287).

3. ORIGINEA DIALECTELOR ROMÂNEȘTI

3.1. Originea dialectelor românești trebuie căutată în vastul spațiu romanizat din nordul și din sudul Dunării unde, în ținuturile stăpânite de romani, s-a creat un *continuum romanicum*, o „pânză de romanitate”, care s-a destrămat în urma așezării slavilor în sudul Dunării. „Nu numai Dacia Traiană, ci și țările care se întindeau la sudul ei, pe lângă Marea Adriatică, și, în lat, din Dunăre până în inima

Balcanilor, alcătuiau o *pânză deasă de element roman*, care cuprindea în parte tocmai acele țări în care răsună astăzi dialectele limbii românești, acel dacoromân, acel macedoromân și acel istroromân, încât astfel regăsim în această *continuitate teritorială a elementului roman*, în părțile unde se vorbește astăzi limba română, originea comună a celor trei dialecte” [subl. n.] (Xenopol 1888: 334).

Formulările „pânză de romanitate” și *continuum romanicum* apar ulterior și la alți autori (Panaitescu 1969, Armbruster 1972), iar, mai nou, la C. Poghirc: „Nu trebuie să uităm [...] că aria macedoneană a fost romanizată cu mai mult de două secole înaintea Daciei (148 î. Hr.), că ea a continuat să facă parte din Imperiu și după părăsirea Daciei și că, înaintea sosirii slavilor, exista, de la Adriatica la nordul Carpaților, un *continuum romanicum*, presărat de insulițe de ne-romani, dintre care unii, ca albanezii, n-au fost niciodată romanizați” (Poghirc 1989: 38; cf. și IR III: 288).

Unitatea limbii române nu se opune admiterii acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat, fiind susținută, veacuri de-a rândul, de *permanentele contacte dintre populația romanizată din nordul Dunării și cea din Peninsula Balcanică, contacte atestate de izvoarele istorice*. În recentul tratat de *Istoria românilor* se arată că „desființarea frontierei romano-bizantine de-a lungul fluviului [la începutul secolului al VII-lea] a creat noi facilități, în raporturile economice și etno-culturale între romanitatea sud-dunăreană și cea din vechea Dacie, realizându-se, totodată, și o continuă intermigrație în același vast spațiu romanic” (IR II: 616). Anterior, contactele între romanitatea nord-dunăreană și cea sud-dunăreană fuseseră relevate de G. I. Brătianu: „Este cu totul inexact să presupunem că teritoriul ocupat în prezent de români a fost în întregime abandonat de strămoșii lor și că nu a mai existat niciun contact între provinciile invadate de barbari și cele apărate de Imperiul Roman. Din punct de vedere istoric, s-a stabilit în mod indiscutabil că, între secolele IV și IX, populații întregi au traversat Dunărea de la sud la nord și de la nord la sud. *Din acest contact permanent și din acest schimb continuu* – în care evacuarea aureliană nu e decât un episod – a rezultat unitatea poporului român și a limbii sale” [subl. n.] (Brătianu 1937: 60). Istoricul român a insistat asupra importanței acestor contacte sub raport lingvistic: „Singura concluzie care se poate trage cu certitudine [din studiul faptelor istorice] este trecerea continuă, de pe un mal pe altul al Dunării, a unor convoaie de captivi sau de emigranți, de la sfârșitul secolului al III-lea la începutul secolului al IX-lea; sunt schimburi frecvente, poate fără mari urmări politice, dar a căror influență lingvistică este evidentă” (Brătianu 1937: 63).

Asupra continuității elementului roman la nordul și la sudul Dunării se pronunțase, mai înainte, Th. Capidan, care prelungea perioada de continuitate teritorială până la invazia turcilor în Europa: „Ținând seama de unitatea limbii și de ordinea afirmărilor istorice prin cronicarii bizantini [...], cronicari care toți ne vorbesc despre existența unei populațiuni românești în Haemus, Tracia, Rodope, Macedonia, Epir, Tesalia, Acarnania și Etolia, cu alte cuvinte, începând din ținutul cel mai apropiat de malurile

Dunării până în inima Greciei, este firesc să admitem că, până aproape de venirea turcilor în Europa, a existat o continuitate între elementele de nord, de pe amândouă malurile Dunării, și între acele din sud: Epir, Tesalia, Acarnania și Etolia. După invazia turcilor această continuitate s-a întrerupt” (Capidan 1932: 24). Punând, pe larg, în evidență concordanțele dintre dialectele românești, G. Ivănescu a considerat, la rândul său, că a existat un *continuum* teritorial, în care dialectele s-au vorbit și după secolul al X-lea: „Este deci cazul să recunoaștem că evoluția divergentă a dialectelor ar fi fost prea accentuată dacă despărțirea s-ar fi făcut chiar în secolul al X-lea. În epoca pe care o studiem acum [limba română primitivă], româna s-a caracterizat prin aceea că toate dialectele ei alcătuiau un *continuum* [subl. n.]. Iar acest continuum a existat nu până în secolul al X-lea, ci, cum credeau Densusianu, Pușcariu și Capidan, până prin secolul al XII-lea, chiar al XIV-lea sau al XV-lea” (Ivănescu 1980: 321).

Situat atât în nordul cât și în sudul Dunării, teritoriul de formare a limbii române a fost delimitat, într-o formulare cuprinzătoare, de Al. Rosetti: „Limba română s-a dezvoltat pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând provincia Dacia nord-dunăreană propriu-zisă, adică: Oltenia, Banatul și Transilvania, și celelalte teritorii care n-au intrat sub autoritatea romană (106 d. Hr), fiind locuite de către «dicii liberi», Muntenia și sudul Moldovei, iar la vest și sud-vest provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strâns contact, atât administrativ, cât și comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania și cele două Moesii” (Rosetti 1986: 75). La sud de acest teritoriu se aflau, în continuitate geografică, provinciile intrate sub stăpânire romană în secolul al II-lea î. Hr. (începând cu Macedonia, în 148 î. Hr., vezi *supra*, p. 1), prin care se explică originea locală a unei părți dintre aromâni (vezi *infra*, p. 16). Vastul spațiu romanizat, atestat istoric, în care a luat naștere limba română cu dialectele sale, în nordul și în sudul Dunării, a fost delimitat de S. Pușcariu în cunoscuta-i plastică formulare: „Că românii au locuit un teritoriu extins, care în sud se întindea până unde crește *smochinul* și *castanul*, încălecând Dunărea, al cărei *țarm* era într-o vreme «hotar» de țară, și se întindea în regiunile cu terenuri petrolifere și băi de aur din Carpații unde pășteau turmele de bouri, am arătat mai înainte. Departe, la miazăzi, numele vechiului oraș *Salona* (pentru Thessalonike) e numit de aromânii *Sărună*; dezvoltarea aceasta, în consonanță cu legile fonologice ale limbii române, dovedește că strămoși de-ai aromânilor de azi au locuit din vechime prin apropiere. Th. Capidan a arătat că și numirile topice aromânești *Băiasa* și *Lăsun* continuă forme grecești cu fonetism vechi. *Dunărea* păstrează și ea, în gura românilor, o formă autohtonă, iar *Crișul* s-a dezvoltat de-a dreptul din numirea veche *Crisus*” (Pușcariu 1940: 253).

3.2. Dialectele românești – dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân – se întâlnesc într-un spațiu vast, din Maramureș și Carpații nordici în nord până în Epir și Tesalia în sud, din Istria, la Marea Adriatică, în vest până la Marea Neagră și dincolo de Nistru în est. Vorbitorii lor sunt urmașii populației autohtone romanizate din Imperiul Roman de Răsărit. Atestate, în trecut, pe un teritoriu

unitar, în nordul și în sudul Dunării, dialectele românești s-au izolat de-a lungul timpului, în urma pătrunderii slavilor în Peninsula Balcanică începând cu secolul al VII-lea, fapt care a determinat unele deplasări ale vorbitorilor în acest spațiu geografic în perioada Evului Mediu (cf. *supra*, p. 8–9). Dacoromânii sunt continuatorii romanității nord-dunărene, în timp ce aromânii, meglenoromânii și istroromânii sunt continuatorii romanității sud-dunărene: „Din faptele invocate mai sus [privind teritoriul de formare a limbii române și a poporului român] rezultă că poporul român s-a născut atât la nordul cât și la sudul Dunării, că el este urmașul romanității de pe ambele maluri ale Dunării, de la Novi Sad până la vărsare; mai rezultă că românii de la sudul Dunării (macedoromânii, meglenoromânii, istroromânii) sunt urmașii romanității sud-dunărene și că românii de la nordul Dunării (dacoromânii) sunt urmașii romanității din nordul Dunării” (Ivănescu 1980: 78).

3.2.1. În ceea ce privește **dialectul dacoromân**, faptele istorice, la care se adaugă cele de ordin arheologic, dovedesc în mod convingător continuitatea, în perioada postromană, a populației romanizate în nordul Dunării, sprijinită de contactele permanente cu populația romanizată din sudul Dunării. În recentul tratat de istorie a românilor se precizează „caracterul stabil sedentar al așezărilor populației autohtone pe teritoriul carpato-danubian pe tot parcursul secolelor IV–IX p. Chr.” (IR III: 102); pentru „continuitatea românească la nordul Dunării”, vezi recent Brâncuș 2002: 13-15); „la sfârșitul secolului al VI-lea exista în Peninsula Balcanică și, desigur, în nordul Dunării, o populație romanizată, a cărei limbă vorbită se încadrează în limba română” (IR III: 121); pentru atestările istorice ale populației autohtone (romanizate) din nordul Dunării în secolele IV–XV, cf. FHDR II, III: *passim*.

Se constată existența în dacoromână a două mari arii dialectale: nordică și sudică (cf. recent Brâncuș 2009: 12). Aria nordică e constituită din teritoriile romanizate cuprinse în Dacia romană, având ca centru Transilvania („Transilvania a fost cetatea care a conservat cu cea mai mare tenacitate elementul latin moștenit”, Brâncuș 2002: 15). Argumente de natură lingvistică pledează în favoarea prezenței romanității și în aria sudică, în Muntenia: „Afară de Transilvania, și Muntenia merită să fie, ca parte din *Romania antiqua* și / sau *nova*, obiectul unui studiu asupra formării limbii române” (Niculescu 1987; citat după Niculescu 1999: 52). O veche bipartiție dialectală în dacoromână rezultă din repetiția unor termeni de origine latină precum *curechi* și *rărunchi*, întâlniți în aria nordică, față de *varză* și *rinichi*, din aria sudică, atestați și în sudul Dunării (cf. ar. *veardză*, *arnicxi*). Aceeași veche delimitare se poate face și pe baza unui termen latinesc în raport cu un termen autohton, de exemplu *cute* (< lat. *cos*, *cotis*), care se găsește în aria nordică a dacoromânei, față de termenul autohton *gresie* (cf. alb. *gërresë*, *gresë*), din aria sudică, întâlnit și în sudul Dunării (cf. ar. *grease*).

Cf. Pușcariu 1940: 340–341. Grigore Brâncuș adaugă, la ultimul exemplu dat de S. Pușcariu, perechile „*ghiuș* (în Moldova și Bucovina) și *auș* (< lat. *avus*; în partea de sud-vest a țării), *leurdă* (mai des în sudul și estul țării) și *ai de pădure* (care circulă în Transilvania)” (Brâncuș 1983: 175). În direcția inaugurată de B. P. Hasdeu, care a formulat, cel dintâi, ipoteza unor deosebiri regionale în limba autohtonilor din Dacia, Stelian Dumistrăcel a semnalat o serie de termeni și evoluții semantice care delimitează o arie sudică (*ghionoaie*, *gresie*, *arcea* „război de țesut”, *burtă*) de una nordică (*mire*, *gușă* „gât”), acestea fiind considerate „arii regionale străvechi ale dacoromânei”; exemplele din aria sudică ar fi „o dovadă a continuității populației autohtone romanizate și în această arie a vechii patrii a geto-dacilor” (Dumistrăcel 1989: 62). Pentru atestarea în aromână a unora dintre termenii de mai sus (*ghiuș*, *auș*, *ghion* „ghionoaie”, *gușă* „gât”), la care se adaugă și alte concordanțe între graiurile dacoromânei și dialectele românești sud-dunărene, cf. Saramandu 1989, 1996–1997.

Păstrarea romanității în aria sudică a dacoromânei se explică prin continuarea contactelor între populația romanizată din nordul Dunării și cea din sudul Dunării atât în perioada postromană (după părăsirea Daciei) și bizantină – secolele IV–VII – cât și în perioada care a urmat stabilirii slavilor în Balcani: „după desființarea frontierei de stat danubiene [a Imperiului Bizantin], de la sudul fluviului a putut veni nestingherită, în secolele VII–IX, în spațiul nord-danubian, multă populație romanică / protoromânească creștină, care a consolidat romanitatea carpatică în evoluția ei spre deplina românitare” (Protase 2012: 61–62). O dovadă în acest sens o reprezintă prezența în limba bulgară a unor nume de locuri (*Lom*, *Arčar* < lat. *Almus*, *Ratiaria*) ca și a peste o sută de cuvinte de origine latină, pătrunse direct din această limbă sau preluate de la populația romanizată din sudul Dunării (cf. Romansky, *Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen*, în „Jahresbericht”, XV, 1909, p. 89–134; D. Scheludko, *Lateinische und romanische Elemente im Bulgarischen*, în „Balkan – Archiv”, III, 1927, p. 252–289).

Dialectul dacoromân se vorbește în prezent și în sudul Dunării, într-o arie străveche din zona Morava – Timoc – Vidin, unde și-a continuat existența populația romanizată autohtonă, determinând o separație între slavii bulgari și sârbi, încă de la stabilirea acestora în Peninsula Balcanică, în secolul al VII-lea. În secolele următoare se păstrează contactul între regiunile romanizate din dreapta și stânga Dunării, prin migrații, în mai multe valuri, care au pornit dinspre zona Dunării spre sud. Spre sfârșitul Evului Mediu, când sârbi se retrag din fața dominației turcești, coloniști noi din Oltenia și Banat ocupă teritoriile libere din valea Timocului și din regiunea Mlavei. „Ei reiau orientarea spre malul drept al Dunării și restabilesc astfel contactul care, din secolul al VII-lea încoace, n-a fost întrerupt decât pentru intervale scurte” (Dragomir 1959: 180).

S. Pușcariu menționează „regiunea Timocului, unde exista o populație românească autohtonă, precum dovedesc numirile românești din aceste regiuni pe hărți anterioare colonizării ei cu dacoromâni în timpuri mai recente” (Pușcariu 1926: 366).

3.2.2. La fel ca celelalte dialecte românești sud-dunărene (meglenoromân și istroromân), **dialectul aromân** își are originea în sudul Dunării. Către această constatare ne conduc datele de ordin istoric și lingvistic.

Sub aspect istoric, este vorba de atestarea timpurie, începând cu secolul al VI-lea, a populației romanizate în sudul Peninsulei Balcanice, în ținuturi unde îi întâlnim astăzi pe aromâni, cu deplasările lor pastorale. Prezența populației romanizate, care, începând cu secolul al IX-lea, apare în textele bizantine sub numele de *vlahi*, e semnalată într-o arie geografică largă: în Tracia (secolul al VI-lea, la scriitorul bizantin Ioannes Lydos), în ținutul Bitoliei (secolul al VII-lea, în *Miracula Sancti Demetrii*), în ținutul Salonicului și la muntele Athos (secolul al IX-lea: *vlahorinhinii*, într-o însemnare găsită la mănăstirea Castamonitu de la muntele Athos), în ținuturile stăpânite de bulgari (secolul al X-lea, la Constantin VII Porfirogenetul), în munții Bulgariei, Macedonia și Epir (secolele X–XI: sub numele de *vlahi*, la scriitorii bizantini Kedranos și Kekaumenos), cu numeroase alte atestări în secolele următoare (cf. Saramandu 2004: 15–23, 53–56).

Ținuturile menționate se aflau în continuitatea teritoriilor din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice, unde lingviștii și istoricii (S. Pușcariu, Th. Capidan, S. Dragomir, G. Ivănescu) fixează locurile de origine ale istroromânilor și meglenoromânilor. În imediata vecinătate a teritoriului ocupat de vlahii din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice în evul mediu, care se întindea, la sud de Skopje, până la Prilep (vezi harta cu *Așezările vlahilor din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, la Dragomir 1959) se află ținuturile unde se vorbește astăzi dialectul aromân (vezi harta cu *așezările actuale ale aromânilor în Peninsula Balcanică*, la Saramandu 1988, 2004). Cele două hărți ne oferă imaginea de ansamblu a romanității balcanice care stă la originea dialectelor românești sud-dunărene. Concordanțele lexicale care se constată între aromână și graiurile nord-vestice ale dacoromânei pun în evidență faptul că nu numai istroromânii și meglenoromânii, ci și aromânii s-au aflat în contact teritorial cu dacoromânii. „Macedoromânii au locuit în regiunile imediat vecine de la sud [de Dunăre], chiar la sud de Banat. Vom face precizarea că macedoromânii au locuit și în părțile cele mai de sud ale teritoriului românesc primitiv [...]. Așadar, la origine, macedoromânii au locuit în regiunea de la Niș la Skopje și pe valea Moravei și a afluenților ei, până la Dunăre” (Ivănescu 1980: 311).

Ocupându-se de vlahii din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice în secolele XII–XV, Silviu Dragomir a pus în evidență particularități ale limbii acestora, precum articolul *-ul* (față de *-lu* în aromână), păstrarea consoanelor labiale (care se palatalizează în aromână) și a africatelor *č*, *ğ* (devenite *ț*, *dz* în aromână), rotacismul (inexistent în aromână) (cf. și Pușcariu 1926: 312–313), pe baza cărora autorul s-a considerat îndreptățit „a exclude cu desăvârșire presupunerea că ar fi fost aromâni” (Dragomir 1959: 157). Rezultă că istoricul clujean îi considera pe aromâni autohtoni în teritoriile lor actuale din jumătatea sudică a Peninsulei Balcanice și nu că ar fi „coborât” din ținuturi situate mai la nord.

Delimitându-i net, sub raport geografic, pe vlahii din *nordul* Peninsulei Balcanice (unde se găseau ținuturile de origine a istroromânilor și meglenoromânilor) de aromâni, care se aflau la *sudul* acestui teritoriu, S. Dragomir pune în evidență totuși faptul că au existat contacte între cele „două grupe”: „Se pare că în veacurile mai îndepărtate nu exista între cele două grupe o zonă prea largă de despărțire” (Dragomir 1959: 174). „Nu încap deci îndoială că aromânii s-au întâlnit cu elementul din grupul de nord atât în epoca veche cât și cu puțin înainte de slavizarea completă a vlahilor din Serbia” (Dragomir 1959: 175). Printr-o infiltrație de vlahi nordici „în teritoriul Albaniei și Macedoniei care adăpostește azi pe aromâni” (Dragomir 1959: 176) explică istoricul clujean unele concordanțe cu dacoromâna care apar la aromânii din Albania (fărșeroți) ca și la aromânii din localitățile Gopeș și Moloviște (din sudul R. Macedonia). În același sens s-au pronunțat ulterior G. Ivănescu și Gr. Brâncuș: „Fărșeroții sunt macedoromânii cei mai de la nord, cei imediat vecini cu românii nordici, ca și meglenoromânii, și de aceea au, ca și aceștia, o serie de fenomene dacoromâne” (Ivănescu 1980: 309); „Dintre toate ramurile de aromâni, cei mai apropiați ca grai de dacoromâni sunt fărșeroții” (Brâncuș 2009: 19). Se confirmă constatările pe care le făcuse, cel dintâi, în acest sens Th. Capidan: „Dintre populațiunile românești din sudul Dunării, după meglenoromâni, fărșeroții sunt aceia care, în grai, se apropie mai mult de dacoromâni” (Capidan 1931: 147); „Fărșeroții au venit mai târziu acolo unde îi găsim azi în mijlocul albanezilor [...]; ei au venit [...] din miazănoapte, de acolo unde, împreună cu dacoromânii, au format odată limba românească unitară” (Capidan 1931: 148).

Pentru autohtonitatea unei părți a aromânilor în teritoriile unde îi întâlnim astăzi s-au pronunțat reprezentanții Școlii lingvistice de la Cluj: S. Pușcariu, Th. Capidan, N. Drăganu. În sprijin au fost aduse unele cuvinte moștenite din latină, desemnând realități specifice ariei mediteraneene: ar. *hic* „smochin” (< lat. *ficus*), ar. *căstăne* „castană” (< lat. *castanea*), care nu apar în nordul Dunării, precum și toponime ca *Băiasa*, *Sărună* [Salonic], care prezintă o evoluție în conformitate cu regulile fonetice ale limbii române, de la vechile denumiri latinești *Vavissa* și *Salona*. „Din prezența acestor nume de localități din regiunea Pindului rezultă că o parte din strămoșii aromânilor continuă veche romanitate locală. Ea s-ar fi pierdut dacă n-ar fi stat în legătură cu populațiunile romane din nordul Peninsulei Balcanice” (Capidan 1936: 57).

„Pentru persistența unei romanități în sudul Peninsulei Balcanice sunt multe motive. În primul rând, întinderea stăpânirii romane în această parte a peninsulei cu mult înainte de cucerirea Daciei, cu un început de romanizare care n-a fost stânjenit de cultura greacă în măsura în care s-a crezut până acum; în al doilea, actualele așezări ale românilor au unele urme în numele de localități, care, în forma lor românească, trădează o origine veche ” (Capidan 1936: 55); „Oricât de răsfirate apar aceste populațiuni pe cuprinsul Peninsulei Balcanice, originea lor trebuie căutată nu numai în ținuturile carpato-dunărene, dar și în Pind, acolo unde ei [aromânii] astăzi se prezintă în mase mari și compacte, iar în trecut s-au putut constitui în unități politice” (Capidan 1936: 53).

S. Dragomir a împărțit teritoriul locuit de vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu (secolele XII–XV) în două zone distincte, în care a fixat ținuturile de origine ale **istroromânilor** și **meglenoromânilor**: „Prima și cea mai veche e zona ce se întinde, în stânga Moravei Mari, spre sud de la munții Rudnik până la Vranje, iar spre apus până la Drina, pe tot cursul acestui râu. A doua zonă cuprinde teritoriul de contact cu dacoromânii, în sudul Dunării, de la Timoc până la Morava și de la Niș spre răsărit, până dincolo de munții Balcani. În aceste două zone, strâns legate, trebuie plasată patria de origine a celor două dialecte balcanice: istroromân și meglenoromân” (Dragomir 1959: 158–159).

Pe baza unor considerații de ordin strict lingvistic – comparația între dialectele românești – G. Ivănescu ajunge la rezultate asemănătoare cu privire la ținuturile de origine ale istroromânilor și meglenoromânilor: „istroromânii sunt originari din regiunea Drinei și Savei inferioare și a Dunării sârbești, iar meglenoromânii, din părțile vecine, de la sudul Dunării, ale Banatului și Olteniei” (Ivănescu 1980: 311).

3.2.3. Dialectul meglenoromân nu este unitar, existând diferențe de grai de la o localitate la alta. Sub aspect fonetic, Th. Capidan semnală, de exemplu, faptul că [ʒ] nu există în graiul din Huma și Țărnareca, unde apare [ã], la fel ca în aromână (cf. Capidan 1925: 97, 100, 114; facem precizarea că este vorba de unele graiuri ale aromânei: fărșerot, grabovean). Petar Atanasov semnalează și el această deosebire, la care adaugă alte diferențe din domeniul foneticii și al fonologiei, dar și din domeniul morfosintaxei, care confirmă observația lui Th. Capidan: „Pe plan fonetic și fonologic graiurile meglenoromâne pot fi împărțite în două grupuri. Primul grup este alcătuit din graiurile din comunele Huma și Țărnareca, cele mai îndepărtate una de alta, iar celălalt grup îl constituie graiurile din comunele L'umnița, Cupa, Oșiin, Birislăv și LunĚin” (Atanasov 2011: 57). Totodată, Petar Atanasov constată diferențe care există de la o localitate la alta în cadrul celui de al doilea grup (cf. Atanasov 2011: 59–61).

Unele particularități caracteristice graiului din Țărnareca (palatalizarea labialelor „ca fenomen general”, conservarea africateri *Ĭ*, care „nu a trecut la fricativă *j*, cum este cazul în toate celelalte graiuri”, Atanasov 2011: 61) sunt explicate de Petar Atanasov printr-o influență din partea graiului aromânilor din localitatea LivăĚ, situată în apropiere. Această explicație nu poate fi acceptată deoarece aromânii grămosteni din LivăĚ (originari din munții Gramos, aflați la granița dintre Grecia și Albania) s-au stabilit în această localitate relativ recent, probabil în prima jumătate a secolului al XIX-lea, după distrugerea de către musulmani, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, a orașului lor de origine, Gramoste. De altfel, în apropiere de LivăĚ se află și alte sate meglenoromâne (Oșiin, Cupa), unde nu se constată influența aromânei.

Particularitățile caracteristice graiurilor din Huma și Țărnareca, semnalate de Th. Capidan și Petar Atanasov, se regăsesc în aromână, îndeosebi în graiul fărșerot

al acestui dialect. Sistemul vocalic al graiului din cele două localități meglenoromâne este identic cu cel al unor graiuri fărșerote ale aromânei (cf. Avram 1977: 364, 366–368, 371–372, 374–375). Există concordanțe și cu alte graiuri aromânești – graiul din localitățile Gopeș și Moloviște (cf. Capidan 1925: 62; rostirea [ʰ] pentru [ă], [î]; cf. și Papahagi 1930), din localitățile Beala de Sus și Beala de Jos (cf. Weigand 1892: 55), graiul grabovean (cf. Avram 1977: 367, 374, unde se folosește denumirea în uz la acea dată, de grai moscopolean) –, aflate mult mai la vest de ținutul Meglenului. Această realitate dialectală impune constatarea că deplasarea de la nord spre sud a meglenoromânilor s-a făcut prin teritorii situate la vest de actualele lor așezări, nu la est (zona munților Rodopi), cum a susținut, la un moment dat, Th. Capidan (cf. Capidan 1925: 64–65, care renunță ulterior la această opinie, cf. Capidan 1932: 212). Th. Capidan considera că „românii din Gopeș și Moloviște [la care apare [ʰ] pentru [ă], [î], vezi *supra*] au fost primii meglenoromâni care, în drumul lor spre miazăzi, au ajuns până aproape de centrele aromânești” (Capidan 1925: 62).

Th. Capidan a exprimat și opinia ca [ʰ] în graiurile menționate să fie rezultatul unei evoluții interne (cf. Capidan 1932: 212). Această opinie apare și la Petar Atanasov, care precizează, că „[ʰ] (deschis și accentuat) se întâlnește și în graiurile macedonene din sud-vestul R. Macedonia, mai precis în cel din Bitola, Ohrid, Struga și Debar” (Atanasov 2002: 17).

Având în vedere deosebirile de grai dintre localități situate la mică distanță între ele, într-un teritoriu restrâns ca suprafață, considerăm întemeiată presupunerea lui G. Weigand că meglenoromânii au venit în Meglen *treptat, la date diferite*: „Este chiar probabil ca întreaga masă a vlahilor care trăiesc acum acolo [în ținutul Caragioveii] s-a strâns la un loc treptat” (Weigand 1892: 55). Precizăm că această „masă a vlahilor” s-a așezat în Meglen venind nu dinspre est (nord-est) (regiunea munților Rodopi), cum a susținut, la un moment dat, Th. Capidan, ci dinspre vest (nord-vest), unde au fost în contact cu vorbitorii unor graiuri aromânești (cf. Saramandu 1993: 156; cf., în același sens, Ivănescu 1980: 399). În sensul afirmațiilor lui G. Weigand s-a exprimat și G. Ivănescu: „Dialectele meglenoromân și istroromân nu sunt nici ele perfect unitare. Aproape fiecare sat meglenoromân prezintă particularități proprii, care ne îndeamnă să credem că aceste graiuri sunt rezultatul amestecului frânturilor mai multor graiuri sau dialecte meglenoromâne, adunate pe un teritoriu mic” (Ivănescu 1980: 35).

3.2.4. Peninsula Istria, unde se vorbește în prezent dialectul istroromân, nu este ținutul de origine al istroromânilor. Din izvoarele istorice rezultă că istroromânii sunt urmașii populației sud-dunărene romanizate din nord-vestul Peninsulei Balcanice, care se afla în contact teritorial atât cu populația romanizată din nordul Dunării (ținuturile vestice), cât și cu populația romanizată din sudul Dunării (cf. Pușcariu 1926: 344). Așa se explică concordanțele istroromânei, pe de

o parte, cu graiurile nord-vestice ale dacoromânei și, pe de altă parte, cu dialectele românești sud-dunărene. Istroromânii „sunt urmașii populației autohtone cu grai romanic pe care slavii au găsit-o la venirea lor în nord-vestul Peninsulei Balcanice. Ei erau în strânsă legătură cu românii răsăriteni din Bulgaria de azi și cu strămoșii dacoromânilor, dincolo de Dunăre” (Pușcariu 1926: 5).

Constatând prezența rotacismului în cuvinte ca *rumeri* [= români], în onomastică (*Sarebire, Zmantare*) sau în nume de locuri (*Funtura*), forme semnalate anterior și de S. Pușcariu (cf. Pușcariu 1926: 110–114, 312), S. Dragomir stabilește „aria inițială” a rotacismului în istroromână „în teritoriul dintre Morava și Drina, spre miazăzi de la munții Rudnik până la Kosovo Polje, iar în apus din Starivlah până către munții Șar” (Dragomir 1959: 158) și consideră că „în acest teritoriu urmează să căutăm patria de origine a istroromânilor, care sunt rotacizansași, precum și a vlahilor din Croația și Veglia” (Dragomir 1959: 158; vezi și harta cu *Așezările vlahilor în jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*).

BIBLIOGRAFIE. ABREVIERI BIBLIOGRAFICE**

- Armbruster 1972 – Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972.
Aromânii. Istorie, destin, limbă (coordonator: Neagu Djuvara), București, 1996.
Aroumains 1989 – *Les Aroumains*, Paris, 1989.
 Arvinte 1966 – Vasile Arvinte, *Formarea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XVII, 1966, p. 13–33.
 Atanasov 2002 – Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, 2002.
 Atanasov 2011 – Petar Atanasov, *Repartizarea graiurilor meglenoromâne*, în Manuela Nevaci (ed.), *Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu*, București, 2011, p. 57–62.
 Avram 1977 – Andrei Avram, *Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 4, p. 355–378 (republicat în *Probleme de fonologie a limbii române*, București, 2009, p. 175–205).
 Avram, Andrei, *Probleme de metodă privind stabilirea trăsăturilor comune și a trăsăturilor specifice ale dialectelor românești*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 3, p. 247–252 (republicat în *Studii de fonetică istorică a limbii române*, București, 2012, p. 311–315).
 Brătianu 1937 – G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple romain*, București, 1937.
 Brâncuș 1983 – Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983.
 Brâncuș 1995 – *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, 1995.
 Brâncuș 1999 – *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, 1999.
 Brâncuș 2002 – Grigore Brâncuș, *Introducere în istoria limbii române*, I, București, 2002.
 Brâncuș, Grigore, *Studii de istorie a limbii române*, București, I, 2007; II, 2008; III, 2013.
 Brâncuș 2009 – Grigore Brâncuș, *Raporturi lingvistice aromâno-albaneze*, în Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu (ed.), „Lucrările celui de al

** Am introdus în bibliografie și unele lucrări – neabreviate în listă – care prezintă interes pentru tema abordată. Alte lucrări, de interes particular, au fost menționate în text.

- doilea Simpozion Internațional de Lingvistică”, București, 2009, p. 11–20 (republicat în *Studii de istorie a limbii române*, III, București, 2013, p. 71–80).
- Brâncuș 2013 – Grigore Brâncuș, *Aromâna – dialect arhaic*, în FD, XXXII, 2013, p. 5–11, (republicat în *Studii de istorie a limbii române*, III, București, 2013, p. 61–66).
- Burlă 1883–1884 – M. V. Burlă, *Domnul Paul Hunfalvy și teoria lui Roesler*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II, 1883, p. 283–307; III, 1884, p. 89–98.
- Capidan 1925 – Th. Capidan, *Meglenoromânii. I. Istoria și graiul lor*, București, 1925.
- Capidan 1931 – Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, București, 1931 (extras din „Dacoromania”, VI).
- Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932.
- Capidan 1936 – Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, Academia Română. „Discursuri de recepție”, București, 1936.
- Capidan 1942 – Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942.
- Černjak 1990 – A. B. Černjak, *Vizantijskie svidetel'stva o romanskom (romanizirovannom) naselenii Balkan V–VII vv.* [partea I], în „Vizantijskij vremmenik”, 51, 1990, p. 132–141.
- Černjak 1992 – A. B. Černjak, *Vizantijskie svidetel'stva o romanskom (romanizirovannom) naselenii Balkan V–VII vv.* [partea a doua], în „Vizantijskij vremmenik”, 53, 1992, p. 97–105.
- Densusianu 1901 – Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901 [tipărit 1902] (citată după Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I. *Originile*, București, 1961).
- Dragomir 1959 – Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959.
- Drăganu 1933 – Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933.
- Dumistrăcel 1989 – Stelian Dumistrăcel, *Semnificația ariilor regionale ale unor elemente autohtone din vocabularul limbii române*, în Nicolae Saramandu (ed.), „Dialectologica”, București, 1989, p. 49–64.
- Ferro, Teresa, *La complessa transizione dal latino al romanzo nell'area carpato-danubiana: aspetti del latino di Iordanes*, în vol. *La transizione del latino alle lingue romanze*, Tübingen, 1998, p. 173–193.
- FHDR II – *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), ediderunt [publicate de] Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, II, București, 1970.
- FHDR III – *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), ediderunt [publicate de] Alexandru Elian și Nicolae-Șerban Tanașoca, III, București, 1975.
- FHDR IV – *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), ediderunt [publicate de] Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, IV, București, 1982.
- Fischer 1985 – I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985.
- Frățilă, Vasile, *Teritoriul de formare a limbii și a poporului român. Argumente lingvistice și toponimice*, în „Studii și cercetări de onomastică”, Craiova, V, 2000, p. 5–34 (republicat în *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, 2002, p. 1–48).
- Gamillscheg, Ernst, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940 [Sonderabdruck aus dem „Jahrbuch der Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin”, 1940].
- Gheție, Ion, *Originea dialectelor române*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 2, p. 136–146 (republicat în Gheție 1994, p. 53–63).
- Gheție 1994 – Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, 1994.
- Hasdeu, B. P., *Istoria critică a românilor*, București, I, 1873; II, 1874.
- Hasdeu, B. P., *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii literare”, XIV, București, 1892 (republicat în *Introducere la Etymologicum Magnum Romaniae*, III, București, 1893).

- ILR I, II – Academia Română, *Istoria limbii române*, București, I, 1965; II, 1969.
- Iorga 1905 – N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, Gotha, 1905 (citată după N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985).
- IR I–IV – Academia Română, *Istoria românilor*, I–IV, București, 2001.
- Ivănescu 1980 – G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.
- Jung 1877 – Julius Jung, *Roemer und Romanen in der Donauländer*, Innsbruck, 1877.
- Mihăescu 1978 – H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București–Paris, 1978.
- Mihăescu 1993 – H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993.
- Mihăilă, G., *Lingvistică și istorie. Continuitatea românilor la nordul Dunării*, în „Analele Universității din Craiova. Seria științe filologice, lingvistică”, XVIII, 1996, nr. 1–2, p. 34–46.
- Murnu, George, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, 1984.
- Năsturel 1989 – Petre Ș. Năsturel, *Les Valaques de l'espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane*, în *Aroumains 1989*, p. 45–78.
- Niculescu 1987 – Alexandru Niculescu, *Romania antiqua, Romania nova și „continuitatea mobilă” a limbii române*, în „Quaderni di Filologia Romanza”, Bologna, 1987, nr. 6, p. 7–25 (citată după Niculescu 1999: 41–57).
- Niculescu 1999 – Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3. *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, 1999.
- Olteanu, Șt., Rusu, M., Sala, M., Mihăilă, Gh., *Caracterul romanic al populației nord-dunărene în secolele VI–IX. Cristalizarea limbii române*, în IR, III, 2001, p. 102–121.
- Onciul 1968 – Dimitre Onciul, *Scrieri istorice* (ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu), I, II, București, 1968.
- Panaiteșcu 1969 – Petre P. Panaiteșcu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969.
- Papahagi, Tache, *O problemă de romanitate sud-ilirică*, în „Grai și suflet”, I, 1923, nr. 1, p. 72–99.
- Papahagi, Tache, *Din epoca de formațiune a limbii române*, în „Grai și suflet”, I, 1924, nr. 2, p. 201–234.
- Papahagi 1930 – Tache Papahagi, *Originea muloviștenilor și gopeșenilor în lumina unor texte*, în „Grai și suflet”, IV, 1930, nr. 2, p. 195–256.
- Petrovici, Emil, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania”, LXXII, 1941, nr. 2, p. 102–106.
- Petrovici, Emil, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.
- Philippide 1925, 1927 – Alexandru Philippide, *Orginea românilor*, Iași, I, 1925; II, 1927.
- Piccillo 1996–1997 – Giuseppe Piccillo, *Prisc și latinitatea nord-dunăreană*, în „Analele Universității din Timișoara. Secția Științe Filologice”, XXXIV–XXXV, 1996–1997, p. 101–107.
- Poghirc 1989 – Cicerone Poghir, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution*, în *Aroumains 1989*: 9–44.
- Procopovici, A., *Din istoria raporturilor noastre interdialectale*, în „Dacoromania”, IV, 1924–1926, partea I, Cluj, 1927, p. 38–66.
- Protase, Dumitru, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*, București, 1966.
- Protase 2012 – Dumitru Protase, *Autohtonă și continuitatea daco-romană, baza etnogenezei românilor*, în „Academica”, XXII, 2012, nr. 6–7, p. 59–62.
- Pușcariu, Sextil, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, Halle, 1910 (versiunea în limba română în *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 57–101).
- Pușcariu 1926 – Sextil Pușcariu, *Studii istororomâne*, II, București, 1926.
- Pușcariu 1927 – Sextil Pușcariu, [recenzie la] *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, în „Dacoromania”, IV, partea a doua, 1927.
- Pușcariu 1940 – Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940.
- Români 1997 – *Români de la sud de Dunăre. Documente*, București, 1997.

- Rosetti 1986 – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediție definitivă, București, 1986.
- Russu, I. I.,
Marius Sala,
Sala 1998 – Nicolae Saramandu, *Etnogoneza românilor*, București, 1981.
– Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București 1970.
– Nicolae Saramandu, *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 3, p. 225–245.
- Saramandu 1988 – Nicolae Saramandu, *Din istoria raporturilor interdialectale (cu privire la originea meglenoromânilor)*, în FD, XII, 1993, p. 151–156.
- Saramandu 1993 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea răsăriteană în lumina comparației interdialectale*, în „Dacoromania”, Cluj-Napoca, II, 1996–1997, p. 177–182 (republicat în Saramandu 2004, p. 187–192).
- Saramandu 1996–1997 – Nicolae Saramandu, *Despre coborârea aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice. „Mărturia” lui Kekaumenos*, în SCL, XLVIII, 1997, nr. 1–4, p. 407–417.
- Saramandu 1997 – Nicolae Saramandu, *Torna, torna, fratre și romanitatea răsăriteană în secolul al VI-lea*, București, Editura Academiei Române, 2001.
- Saramandu 2001 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române, 2004.
- Saramandu 2004 – Nicolae Saramandu, *Originea dialectelor românești*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Saramandu 2005 – Cătălina Vătășescu, *Via Egnatia dans la mémoire collective des Aroumains et des Albanais (témoignages linguistiques)*, în RESEE, XLIV, 2006, nr. 1–4, p. 385–389.
- Vătășescu 2006 – Gustav Weigand, *Vlaho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892.
- Weigand 1892 – T. J. Winnifrith, *The Vlachs. The History of a Balkan People*, Londra, 1987.
- Winnifrith 1987 – A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, I–VI, Iași, 1888–1893 (citată după ediția a IV-a, vol. I, îngrijit de V. Mihăilescu-Bîrliba și Al. Zub, 1985; vol. II, îngrijit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, București, 1986).
- Xenopol 1888–1893

LE TERRITOIRE ET LA PÉRIODE DE FORMATION DE LA LANGUE ROUMAINE. L'ORIGINE DES DIALECTES ROUMAINS

RÉSUMÉ

La langue roumaine a pris naissance dans le vaste espace, situé au nord et au sud du Danube, de l'Empire Romain d'Orient. La période de formation est située entre la VIe et Xe siècle. Les dialectes romains sont parlés aujourd'hui dans les territoires d'origine (le dialecte dacoroumain), mais aussi dans d'autres territoires, où les roumains sont arrivés par déplacement de population (les dialectes mégléno-roumain, istro-roumain et partiellement le dialecte aroumain).

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române